

УДК 321.01(477)

Політичний режим в Україні: тенденції формування

Фелікс Рудич,

доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу
теоретичних та прикладних проблем політології
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

У статті розглядаються актуальні проблеми змін політичного режиму в Україні в аспекті здійснення народовладдя. Визначаються ключові виклики, що стоять перед державою: формування політичної нації, утвердження сильної демократичної влади, пошук ефективної моделі розвитку економіки, визначення стратегії зовнішньої політики.

Ключові слова: європейська інтеграція, політичний режим, Росія, Україна.

The article deals with the problem of changes of political regime in Ukraine in the process of making democracy in our country. The main directions of government activity: shaping political nation, establishing strong responsible authorities, seeking effective model of economics and foreign policy are determined.

Keywords: European integration, political regime, Russia, Ukraine.

Влада – одна з фундаментальних засад суспільства. Вона існує скрізь, де є усталені об'єднання людей: у сім'ї, у виробничих колективах, різних організаціях і закладах, у державі. Влада – це здатність системи забезпечити виконання її елементами прийнятих зобов'язань, спрямованих на реалізацію колективних цілей. Бертран Рассел: «Влада може бути визначена як реалізація намічених цілей» [1].

Політична влада – це здатність і можливість однієї особи, групи людей здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і політичну поведінку громадян та об'єднань за допомогою різних засобів – волі,

авторитету, права, насильства. Суть її визначають відповідні функції: формування політичної системи суспільства, управління справами суспільства й держави, створення відповідного типу правління, режиму і, зрештою, державно-політичного ладу.

Зміст поняття політичної влади ширший за змістом, ніж влади державної, оскільки відносно самостійне значення мають стосунки влади з громадськими об'єднаннями, політичними партіями, громадянами, зокрема під час виборів, інших масових акцій. Важливим компонентом політичної влади є культура влади – форма соціальних відносин, які полягають в обмеженні примусу й переході до застосування в управлінні авторитету і традицій. Культура влади базується на законі та авторитеті громадян, на правовій ідеї. Поділ влади – провідний механізм функціонування всіх видів політичної і неполітичної влади, характерна для демократичної держави система функціонування влади, згідно з якою законодавча, виконавча й судова влада здійснюються різними людьми. Тільки узгодження дій усіх трьох гілок влади може забезпечити функціонування і стабільний розвиток держави. Принцип розподілу функцій влади невіддільний від визнання єдності державної влади, джерелом якої є народ.

Окремо про опозицію. Термін «опозиція» політична наука, як відомо, визначає як протидію, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії. Опозиція є неодмінним компонентом, індикатором демократичного суспільства й правової держави. У політичній практиці й науці визначаються різні види і форми політичної опозиції: щодо системи влади – лояльні і нелояльні; за місцем дії – парламентські й непарламентські; за способом дії – системні та ситуаційно орієнтовані.

Отже, конструктивна опозиція має бути альтернативною, а не антагоністичною політиці, стратегії і тактиці панівної владної еліти. До цього часу така опозиція в Україні відсутня. Опозиція не сприймається суспільством як реальна альтернатива владі, ефективність її діяльності залишається низькою.

Діяльність громадян на підтримку влади є вирішальним соціальним ресурсом демократичної держави. В Україні поки що цього не сталося. Штучно створено унікальну спекулятивну й кримінальну буржуазію, метою якої є не економічне зростання країни, а власне збагачення. За кордон вивозяться сировина й матеріали, там же розміщується набутий на обкраданні народу капітал. «Багато хто навіть з освічених людей погано розуміє, що бути багатою людиною в бідній країні соромно й аморально, що особисте благо невід'ємне від блага Вітчизни» [2].

Кримінальна й напівкримінальна буржуазія рветься (і не безуспішно) до влади і діє за принципом: влада – як горілка. Її або немає, або ж коли вона є, то її не вистачає. Люди працьовиті, енергійні, високої культури та інтелекту, які переймаються честю і благом країни, залишилися без правової підтримки й належної винагороди за сумлінну працю. Це катастрофічно знижує довіру громадян до влади.

Головним ресурсом демократичної влади є не нагромадження речей, грошей, земель, а високорозвинене матеріальне й духовне виробництво. Адже зрозуміло, що доки держава не забезпечить себе надійним економічним базисом, доти будь-які сподівання на здійснення сильної, авторитетної внутрішньої і зовнішньої політики залишатимуться утопічними.

Нині гостро постає питання, чи буде Україна у найближчі роки розвиватися шляхом якісних модернізаційних змін, суспільної відмови від механічного нагромадження багатства, від суто кількісного зростання на користь інтенсивного розвитку за рахунок зміни якості, впровадження інноваційних технологій. Лише в цьому випадку країна розвиватиметься як цілісність, у ній можна буде нормально жити не тільки групі обраних, а й пересічним громадянам.

Президентські вибори 2010 року та наступні зміни в політичному житті України поклали кінець руйнівному правлінню націонал-радикалів. З прийняттям Основ внутрішньої і зовнішньої політики на законодавчому рівні визначені головні напрями політичного курсу України.

Весь період після президентських виборів чітко поділяється на два етапи.

Перший. До середини листопада 2010 року. Відновлена керованість держави. Протягом місяця утворена більшість у парламенті. Відправлено у відставку діючий уряд і сформовано новий. Відновились переговори з МВФ, отримано черговий транш кредиту, що дозволило утримати Україну від дефолту і почати вихід із економічної кризи. Нормалізовано україно-російські взаємовідносини. Активізувалися зв'язки з Європейським Союзом.

До цього слід додати відміну Конституційним судом Основного закону України 2004 року, що створило умови для побудови чіткої вертикалі влади. Цьому сприяла і сформована більшість у всіх обласних радах за результатами виборів, де перемогла Партія регіонів, за винятком трьох західних областей.

Підсумовуючи перший рік президентства, В. Янукович назвав головним досягненням минулого року політичну і економічну стабільність. «По-перше, це ріст ВВП 4,5 відсотка, по-друге, зниження інфляції з 13 до 9 відсотків, зниження дефіциту бюджету з 15 до 5 відсотків, збільшення промислового виробництва на 11 відсотків»[3].

Другий етап. До середини листопада у президента виходило практично все, до чого він прагнув. З середини листопада розпочалася смуга серйозних проблем.

У практичній діяльності політичні сили, які прийшли до влади, зіткнулися з величезними труднощами, масштаби і серйозність яких, судячи з усього, перед здобуттям важелів державного управління усвідомлювались ними не повною мірою. Дезорганізована економіка, спустошена казна, зубожіння величезної кількості населення роблять

проблематичним у короткий термін здійснення обіцянок змінити на краще становище в країні. Серед 28 постсоціалістичних країн Україна із лідерів з розвитку економіки в 2004 році, в 2009 році опинилася в аутсайдерах. «Регіонали вибудували залізобетонну вертикаль влади, але анонсованого економічного дива поки не видно і українцям уже не обіцяють «покращення життя вже сьогодні» ... Є лише один шлях до економічного росту – тяжка, наполеглива праця» [4].

У кінці листопада відбулися масові протести підприємців проти проекту Податкового кодексу. Влада змушена йти на поступки. Наприкінці грудня арештовано Юрія Луценка, порушені кримінальні справи проти Юлії Тимошенко. США та ЄС роблять низку різких заяв щодо стану демократії в Україні. Виникли проблеми в переговорах з Росією стосовно входження до Митного Союзу Росії, Білорусі, Казахстану та з газових питань.

Судячи з усього, другий рік правління для нової влади буде також важким. Проте незважаючи на всі проблеми, ситуація не виглядає безнадійною.

По-перше, за всіма прогнозами в цьому році буде позитивна кон'юнктура на ринку основних наших продуктів експорту – сталі, хімічної продукції, продовольства. Будуть рости ціни на нафту, що збільшить український експорт до Росії, інших країн СНД. Як наслідок, буде зростати економіка.

По-друге, ріст економіки, жорстка бюджетна політика, новий Податковий кодекс, нормалізація цін на комунальні послуги дозволить до кінця року збалансувати бюджет і накопичити кошти для значного збільшення соціальних виплат.

По-третє, критика з боку Заходу – це негативний сигнал. Проте вона не критична до того часу, поки Європа і США не перейдуть від слів до діла – не змусять МВФ припинити надавати кредити Україні. Найімовірніше, цього не станеться, беручи до уваги місце і роль України в геополітичному просторі.

До цього слід додати: проведення Євро-2012 буде мати сильний позитивний ефект для нації як у плані психологічному, так і в економічному. У цьому контексті слід розглядати і можливе підписання угоди про безвізовий режим з Європейським Союзом, що полегшить працевлаштування українців за кордоном і знизить соціальну напругу в середині країни.

Головним «дефіцитом» української демократії є ігнорування законів і непрацююча Конституція, в якій законодавчо закріплено права і свободи кожного громадянина України. Судова система є залежною від виконавчої влади і політичних інтересів і в результаті корумпованою.

Другим фактором, який заважає розвитку демократії в Україні, є порушення балансу в системі влади. Відбувається абсолютна концентрація влади у президента і, як наслідок, управління країною в «ручному режимі». Авторитарний режим, як правило, виникає тоді, коли на порядок денний висувуються проблеми модернізації економіки, прискорення темпів

розвитку країни. За відповідних умов авторитарний режим може набувати рис демократичного управління. І до цього влада має прагнути.

Нарешті, вразливим місцем демократії, що небезпечно при концентрації влади в одних руках, є відсутність важелів впливу на владу, оскільки опозиція, експерти і прості громадяни відсторонені від процесу розробки й прийняття владних рішень.

Перед новим Президентом України на весь зріст постало завдання подальшого зміцнення незалежної держави, збереження стабільності і міжнародної згоди, протистояння спробам розколоти країну за ідеологічними і національними відзнаками, невідкладного вирішення наріжних питань внутрішньої і зовнішньої політики. Владі необхідно знайти відповідь на сучасні виклики, які постали перед державою.

Перший. Йдеться про необхідність формування сучасної української політичної нації, тобто згуртування у спільних інтересах в одній державі різнокультурних громад на основі рівності громадянських прав та взаємоповаги [5]. До політичної нації належать українці, росіяни, білоруси, угорці, євреї, кримські татари та інші етнонаціональні групи. Особливо підкреслимо при цьому, що українці як титульна нація дають назву країні. Українська мова є державною. Становлення української політичної нації можливе лише на загальноцивілізаційних принципах громадянського суспільства, тоді, коли будуть створені економічні, соціальні, духовні умови, які працюють на націю. Лише їй під силу вивести з кризи економіку, науку, освіту, культуру, підняти на рівень державної українську мову, гарантувати вільний розвиток російської мови як мови міжнародного спілкування, мов національних меншин, стимулювати прагнення вивчати іноземні мови, передусім європейських країн.

Останнім часом в українському суспільстві розгорнулася гостра дискусія – про від'єднання частини східних і південних регіонів від західних земель України [6]. Суть дискусії: нехай проросійськи налаштовані області відійдуть і не висять баластом, заважаючи іншій частині країни розвиватися. Небезпека полягає в тому, що процес від'єднання може призвести до розпаду країни.

Щоб подолати цей розкол, потрібно рішуче відкинути націоналістичні концепції «української України» і «України для українців», які до останнього часу утверджувалися на державному рівні і, по суті, є спробою формування не національної ідеології, а ідеології «титульної нації», що внесло розкол у багатонаціональне українське суспільство, українську політичну націю і поставило під загрозу цілісність України. Владні структури не мають права не враховувати, що останнім часом націонал-екстремістські сили помітно зміцнили свої позиції в західних регіонах України, ведуть масову пропаганду з «героїзації» ОУН – УПА та їх лідерів, що зрештою «загрожує деформацією політичного курсу, який був визначений після виборів, реваншем найбільш реакційних, правонаціоналістичних, прозахідних сил».

Зміцнення державної єдності України має здійснюватися шляхом піднесення загальної, зокрема політичної культури суспільства, прилучення українських громадян до вимірів демократичного світу, модернізації їх мислення і життя.

Ключовими цінностями загальногромадянської ідеології мали б стати відчуття відповідальності за долю країни, патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна справедливість, освіченість. І, що особливо важливо, – науково-об’єктивне висвітлення історії становлення й утвердження Української держави. Історія має об’єднувати, а не сіяти розбрат між громадянами. «Не буде ніяких сепаратистських настроїв, якщо почнуть дотримуватися права, поважати духовність і культурні потреби громадян України – Руси» [7]. Роль політичної наукової еліти, зокрема вчених-суспільствознавців, у вирішенні цих питань є безперечною.

Другий. На нинішньому етапі розвитку суспільства вирішальним чинником об’єднання України є утвердження сильної демократичної влади. Нинішня політична система – це система транспартійної корупції, в якій різні партії сваряться на публіці, а всередині пов’язані бізнес-інтересами і для них це головне. При цьому культивується всемогутність грошей. Це прямиий шлях до корупції. Відповідно до європейських вимірів, демократія – це ефективно діюча в інтересах країни, а не купки політиків, державна машина, це чіткий розподіл повноважень між гілками влади, це стабільно працюючий уряд, який підтримує стабільна більшість у парламенті, і незалежна судова влада, це консенсус політичного класу і суспільства щодо стратегічно важливих для країни питань [8]. На цьому етапі саме главі держави належить визначити мету, цілі і стратегію реформ у суспільстві, дібрати професійні кадри для їх реалізації. Глава держави повинен мати силу, волю і відповідні ресурси, щоб це зробити. А ще новообраному президентові важливо уникнути ситуації, в якій опинився його попередник: ставши у власних очах богообраним, він перестав реагувати на прості речі, помічати наслідки власних вчинків і дій (надмірне особисте збагачення, витрати), які не прикрашають будь-якого політичного діяча, тим паче лідера нації.

Заміна розбалансованої системи державних інститутів досконалою політичною системою, моделлю чіткого розмежування владних повноважень, забезпечення механізму стримувань і противаг, викорінення корупції, яка пронизала всі ланки суспільства, утвердження сучасних форм безпосередньої і представницької демократії, інституціоналізованої опозиції – невідкладні завдання, які належить вирішити нинішньому президенту, новій коаліції у парламенті і новоствореному уряду.

Третій. У процесі трансформації політичної та економічної системи в Україні йде пошук моделі ефективного розвитку економіки. Сучасна економічна криза переконливо показала неефективність капіталізму вільного ринку. «Якої б ідеології ми не дотримувалися, зрушення від вільного ринку до державного регулювання має бути більш відчутним,

ніж думають політики. А якщо врахувати гостроту економічної кризи, то й надто швидким. Час не на нашому боці» [9].

Як вважають експерти, в своєму економічному розвитку Україна має перейти від доктрини «наздоганяючого розвитку» до доктрини «випереджаючого розвитку», в основі якої інноваційно-технологічна модель змішаної економіки, у якій державне і приватне так чи інакше переплітаються. У цьому зв'язку економіка України потребує суттєвих структурних змін, а це неможливо без формування механізму відновлення цілісної національної (за роки незалежності так і не вдалося її сформувати), а не корпоративно-олігархічної економіки. Тому конче потрібна концепція економічних реформ, що передбачає перерозподіл приватних накопичень, спрямованих не на подальше збагачення їх власників, а на загальне благо, відповідні управлінські кадри, які б досконало володіли методами управління інноваційною економікою.

Головне завдання полягає в ефективному використанні наданих МВФ кредитів для ініціації нового імпульсу задля здійснення інноваційно-технологічної моделі розвитку економіки, зокрема впровадження енергозберігаючих технологій, що забезпечить мінімізацію залежності від зарубіжних енергоносіїв.

Україна має ефективно використовувати насамперед те, що в ній успішно виробляється [10]. У країні наявні солідні запаси вугілля і металу. Існує потужна наукова база, ще не розтрачено потенціал розвитку високих технологій. Продукція авіапрому, турбоатому, оборонної промисловості цінується у всьому світі. Є чудові можливості у сільському господарстві, четверта частина світових чорноземів – наша. На жаль, ці можливості повною мірою не використовуються.

Враховання інтересів усіх регіонів, зміцнення економіки, перемога над безробіттям сприятиме тому, що «на тлі поліпшення добробуту всі суперечності, що роз'єднують громадян країни на Схід і Захід, будуть забуті або втратять свою гостроту». І далі: «Повинні бути здійснені назрілі соціально-економічні реформи, здатні змінити ситуацію в житті людей, а, отже, і об'єднати їх у відчутті патріотизму і гордості за те, що вони живуть у цій країні» [11].

Четвертий. Для нового Президента України невідкладним є завдання визначити стратегію зовнішньої політики, яка повинна бути адекватною міжнародним і внутрішньополітичним реаліям.

На міжнародній арені Україна, зважаючи на її геополітичні характеристики, є важливим суб'єктом у світовій розстановці сил.

В Україні у Карпатах, розташований географічний центр Європи, в Криму – геополітичний полюс Азії.

З позиції класичної геополітики українську геостратегію характеризують дві головні парадигми: євразійська та євроатлантична, що зумовлено специфікою геополітичних координат України, її належністю водночас до двох регіонів – Європи та Євразії і до того ж її периферійним

розташуванням. За логікою речей, на початку XXI століття Україна виступає об'єктом інтересів провідних геополітичних гравців, у першу чергу – Європейського Союзу, Росії, США.

Костянтин Грищенко, міністр закордонних справ України, обґрунтовуючи багатовекторність зовнішньої політики України і визначаючи її формулу, стверджує: «Світовій політиці сьогодні, як ніколи, потрібен приклад того, що успішний симбіоз Сходу і Заходу – це не міф, а реально діюча модель міжнародних відносин. Україна, втілюючи в собі східний і західний імпульси європейської цивілізації, може стати таким прикладом». І далі: «Користуючись термінологією сьогоднішнього дня, успішна європейська інтеграція України при дотриманні максимально партнерських, дружніх відносин з Росією – це політичний тест-драйв в нових відносинах Схід – Захід в Європі» [12].

Європейський вибір України, намір стати членом Європейського Союзу був визначений на етапі формування основ зовнішньої політики нашої держави.

Україна, усвідомлюючи себе невід'ємною частиною європейського простору, задекларувала намір стати повноправним членом Європейського Союзу. Європейська інтеграція залишається стратегічним напрямом української зовнішньої політики. При цьому й інший фактор є безальтернативним для України: партнерство з Росією. Росія завжди буде займати особливе місце і в нашому геополітичному просторі, і у світовій політиці в цілому.

Україна з усіх пострадянських держав має для Росії найбільше значення. Враховуючи, що в останні роки між Україною і Росією був відсутній діалог на високому рівні, то нині йдеться не про покращення взаємовідносин між двома державами, а про їх відродження за допомогою дієвих засобів.

Такими засобами, скоріше за все, слід вважати підписані президентами двох країн у Харкові угоди про зниження ціни на газ і продовження на 25 років перебування російського Чорноморського флоту в Севастополі. Хоча угода про Чорноморський флот неоднозначно сприйнята в українському суспільстві.

Україна і Росія, разом з цим, мають намір всебічно розвивати торговельно-економічну, інвестиційну взаємодію, створювати максимально сприятливі умови для об'єднання потенціалів двох країн у таких галузях, як сучасний паливно-енергетичний комплекс, освоєння космосу, авіабудування, атомна енергетика, нанотехнології, військово-технічна співпраця, транспорт і ін.

Підкреслимо: йдеться про розв'язання ряду стратегічно важливих питань. Костянтин Грищенко: «Є багато речей, які об'єднують нас з Росією, і на цьому ми повинні будувати стратегічне, націлене на майбутнє партнерство. Але ми йдемо і будемо йти в це майбутнє окремими шляхами... Справжнє українсько-російське партнерство може базуватися тільки на

усвідомленні, що Україна і Росія важливі одна для одної самі по собі, а не як інструмент у реалізації тих чи інших геополітичних планів» [12].

У цьому контексті має вирішуватися питання про приєднання України до Митного союзу Росії, Білорусії та Казахстану. Росія пропонує все дуже конкретно: відкритий ринок для наших товарів, зниження ціни на газ. В розрахунках Інституту економіки і прогнозування НАН України відносно можливого ефекту в результаті приєднання до Митного союзу зроблено важливий висновок: тільки покращення для нашої країни умов торгівлі з сусідніми країнами на Сході принесе нам додатково 8 млрд. доларів, що дозволить і швидко вирівняти торговий баланс, і збільшити макроекономічні показники, і наповнити держбюджет [13].

Що стосується позитивних моментів вступу до Зони вільної торгівлі Європейського Союзу, сьогодні не існує ні одного публічного дослідження, яке б підтвердило, що такі ефекти взагалі можливі.

На даному етапі Україна запропонувала Росії для співробітництва з Митним союзом формулу 3+1, не відмовляючись одночасно від європейської перспективи.

Як уже говорилося, Україна позитивно налаштована щодо європейської інтеграції. Європейська інтеграція визначена пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Об'єднаній Європі потрібна економічно сильна демократична Україна, яка спільно з Росією сприяє зміцненню стабільності не лише в регіоні Центрально-Східної Європи, а й на всьому європейському просторі.

Що стосується реалізації безпеки в світі взагалі і Центральній та Східній Європі зокрема, прийнятної для нашої держави, то Україна може вибрати для себе або модель реалізації безпеки країн Центральної і Східної Європи, які є членами НАТО і ЄС і підпорядковують своє суспільство транснаціональному капіталу, або модель, відповідно до якої командні висоти в економіці країни займає національний капітал, а сама вона має позаблоковий статус, що закріплено в прийнятому Верховною Радою Законі «Про основи внутрішньої і зовнішньої політики України».

Водночас Україна повинна розглядати себе як важливу європейську державу з регіональними інтересами, які безпосередньо стосуються нашої безпеки. Формування і послідовне здійснення орієнтованої на власні інтереси зовнішньої політики, що передбачає стратегічні відносини з Росією, перспективні з Європейським Союзом і рівні, ділові – з Америкою. Йдеться також про активізацію політичних контактів і торговельно-економічних відносин з країнами, що розвиваються. У першу чергу, з країнами СНД, а також з Китаєм, Індією, Бразилією, країнами Близького Сходу. Шлях до цього – досягнення самодостатності внутрішнього становища, стабільного політичного, економічного і соціального розвитку, зміцнення оборонного потенціалу, дотримання канонів права, демократії і гуманізму. Все це, зрештою, буде сприяти тому, що Україна зможе стати впливовим чинником механізму безпеки Європи ХХІ сторіччя.

Від переконливої відповіді на ці виклики значною мірою залежить становлення демократичного політичного режиму, що буде, в кінцевому підсумку, сприяти тому, що Україна зможе стати впливовим чинником механізму безпеки Європи ХХІ століття.

Література:

1. Див.: Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 87.
2. **Крючков А.** Эффективное политическое управление и качественная элита: фантастика или реальность? // Зеркало недели. – 2009. – 30 апреля.
3. Цит. за: Петруня А. Год побед и несбывшихся надежд. Феномен Януковича. // Столичные новости. – 2011. – 22–28 февраля.
4. **Дубинянский М.** Царский путь. – 2011. – 19 февраля.
5. **Заруба О.** Нація чи інтеграція? Про пошук національної ідеї в контексті євроатлантичної інтеграції // Украина в европейском контексте. Гражданское общество и средства массовой информации. Пиар-деятельность в СМИ / Луганск. Нац. пед. ун-т им. Т.Шевченко. – Луганск: Знание, 2004. – С.128.
6. **Пахлевская О.** Диоген против сепаратизма // День. – 2010. – 13 – 14 августа.
7. **Камарский О.** Спасение Украины – Руси. Нужна объединительная идея // 2000. – 2008. – 14 ноября.
8. Див.: Сирина Т. Украина в трех соснах: НАТО – Россия – ЕС // Зеркало недели. – 2008. – 27 сентября.
9. **Хобсбаум Э.** Что прибудет на смену. Социализм провалился, теперь обанкротился капитализм // Київський телеграфъ. – 2009. – 10 – 16 июля.
10. 19 лет спустя. Экономический путь Украины в оценке экспертов // Київський телеграфъ. – 2010. – 20 августа – 2 сентября.
11. **Мишель де Монтень.** Как объединить Украину // Столичные новости. – 2010. – 16 – 22 января.
12. **Грищенко К.** Украина как общеевропейский фактор // Зеркало недели. – 2011. – 15 января.
13. Див.: Между Москвой и Брюсселем // 2000. – 2011. – 13 мая.